

Кандаурова О.Д., завідувач сектора рідкісних і цінних видань

Жидких І.П., головний бібліограф

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**РАРИТЕТНІ ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКІАНИ
ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ХНАУ
ІМ. В.В. ДОКУЧАЄВА**

Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури.

*Він був самоуком – і вказав нові світлі шляхи професорам і книжним
ученим.*

Іван Франко [3].

Безсмертне ім'я великого українського поета і художника Т.Г. Шевченка відоме скрізь як ім'я людини, чий помисли і талант спрямовані на служіння народові, а душа сповнена високої любові до батьківщини.

У рідкісному і цінному фонді Фундаментальної бібліотеки значне місце посідає Шевченкіана – зібрання творів літератури і мистецтва, пов'язаних із життям і творчістю Т.Г. Шевченка, а також видання його творів. Серед друків є особливо цінні книги, яким відведено центральне місце у цій бібліотечній колекції.

Перша збірка поетичних творів Т.Г. Шевченка вийшла у світ у Санкт-Петербурзі 1840 р. під назвою «Кобзар». Уже самою назвою книги автор засвідчив, що він виступає співцем народних мас. Із часу виходу збірки й самого Шевченка почали називати Кобзарем. Молодий автор виявив глибоке опанування духом народної творчості, бездоганне художнє чуття, поетичну щирість, ясність слова.

На кінець 1839 р. Шевченко вже написав поеми «Катерина», «Тарасова ніч», «Іван Підкова», балади «Перебендя» і «Тополя», послання «До Основ'яненка», думку «Нащо мені чорні брови...». Ці твори поета й склали першу його поетичну збірку – «Кобзар». Безпосередньо перед виданням збірки і спеціально для неї Шевченко написав вступний вірш-заспів «Думи мої, думи мої...». Друкували «Кобзар» у типографії Є.Ф. Фішера коштом П.І. Мартоса, поміщика, відставного ротмістра. На жаль, не збереглися відомості ні про умови друкування, ні про тираж видання першої книги Шевченка. Наклад навряд чи перевищував тисячу примірників, скільки книга була прикрашена офортом, а більшої кількості відбитків офортна дошка не витримувала.

З усіх прижиттєвих видань творів Шевченка «Кобзар» 1840 р. був найбільш привабливий зовні: непоганий папір, зручний середній формат, чіткий шрифт, рівний набір, продуманий розподіл тексту та його частин. Кожний твір розпочинався зі спуску на непарній сторінці. Крім першого вірша-заспіву, кожному твору передували шмуцтитул (окрема сторінка, де розміщують заголовок частини чи розділу книги, а деколи окремих творів, які входять до збірника).

Примітна особливість цього «Кобзаря» – офорт на початку книжки за малюнком Василя Штернберга: народний співець-Кобзар із хлопчиком-поводирем. Це не ілюстрація до окремого твору, а узагальнений образ Кобзаря, який і дав назву збірці.

«Ся маленька книжечка, – зазначав Іван Франко, – відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої, холодної води, заясніла невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову».

Заборона й вилучення «Кобзаря» після арешту Т.Г. Шевченка 1847 р. зробили цю реліквію української літератури раритетом ще за життя поета. У світі збереглося лише кілька примірників. Саме цим зумовлений незмінний успіх факсимільних видань «Кобзаря» 1840 р. [2].

У фонді рідкісних і цінних видань зберігаються два примірники фототипій першого «Кобзаря» Т.Г. Шевченка: звичайного [5] та позацензурного [4], а також «Кобзар Т.Г. Шевченка в перекладі російських письменників», виданий у Москві 1911 р. «Обществом любителей русской словесности» і надрукований у типографії «И.Н. Кушнерев и К^о». На обкладинці книги – мета видання: «Доход от издания поступает на памятник Шевченку» [6].

До особливо розкішних «Кобзарів», представлених у фонді нашої бібліотеки, відносять ювілейне видання 2015 р., присвячене 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка [3].

Серед раритетних видань Шевченкіани – факсимільне видання однієї з найбільших реліквій українського народу, так званої «захаявної» або «Малої книжки» Шевченка. Це рукописний збірник його віршів перших чотирьох років заслання (1847–1850). Книга стала цінним подарунком читачам до 150-річчя від дня народження Великого Кобзаря. Оригінал книги, як і вся його рукописна спадщина, зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ.

Арешт поета у квітні 1847 р. і наступне багаторічне заслання було найтяжчим ударом для нього. Поезії Шевченка тих часів яскраво розкривають причини душевних мук поета. У низці ліричних творів він виливає свої думи-муки, і перед нами в усій величі постає образ закутого поета-борця, полум'яного патріота, усі помисли якого спрямовані до народу, до батьківщини.

Незважаючи на сувору заборону, всіляко маскуючись і ховаючись, Шевченко продовжував творити. Уже у 1847 р., скоро після приїзду із Петербурга, в Орській кріпості, у цій «покинутій богом пустині», поет починає «мерезити» свої «захалявні» книжечки. Це, власне, чотири окремі невеличкі зошити, писані у засланні у роки 1847, 1848, 1849 і 1850. Кожна річна книжечка складалася з декількох тоненьких зошитків, що утворювались із згорнутого вчетверо подвійного аркуша поштового паперу. За 1847 р. таких зошитків накопичилося 10, за 1848 – 9, а за 1849–1850 рр. – по 4, разом 27 зошитків. Ці зошитки, очевидно, і ховав Шевченко за халявою.

Тексти віршів «Малої книжки» поетом не раз перероблялися: на багатьох сторінках є численні виправлення чорнилом різних кольорів, самий почерк поета не скрізь однаковий, що указує на значний час між написанням і правкою творів.

У «Малій книжці» три нумеровані і 431 нумерована сторінка мініатюрного формату (9.8x6 см). Кожну сторінку охайно обведено рамкою. Кожний рядок, виведено нервовим, дрібним і стислим почерком, несе в собі ритм серця поета-подвижника, його нестримний гнів і безмежну любов.

«Мала книжка» як джерело тексту – один із найважливіших рукописів Т.Г. Шевченка, за яким друкуються його твори, не переписані до «Більшої книжки» [7].

У 2017 р. до книжкового фонду Фундаментальної бібліотеки ХНАУ надійшов фотопутівник В. Баса «Шевченків край». Книгу подарував старший викладач кафедри землевпорядного проектування (нині пенсіонер) М.М. Гарбуз. У виданні міститься дарчий напис, який свідчить, що путівник подаровано М.М. Гарбузу студенткою факультету підвищення кваліфікації нашого університету у 1997 р., праправнучкою великого Кобзаря по брату Йосипу – Тамарою Петрівною Голуб.

Фотопутівник запрошує читача до подорожі на батьківщину Т.Г. Шевченка, пропонує відвідати місця, пов'язані з його життям і

творчістю, помилуватися чудовими краєвидами місцевості, які він любив малювати.

За допомогою путівника можна побувати у с. Моринці, де народився майбутній Великий Кобзар, у колишній Кирилівці (нині Шевченкове), де пройшло дитинство поета, у знаменитій «Софіївці», де Тарас Григорович милувався чарівними краєвидами, на Тарасовій горі у Каневі, де було поховано Шевченка, у багатьох інших місцях, пов'язаних з іменем поета та його творчістю. Мандруючи цими містами та селами за допомогою путівника, читач має змогу поринути у минуле України шевченківських часів [1].

Своєю творчістю Т.Г. Шевченко відкрив нову епоху в українській літературі. Його натхненні поетичні твори – неоціненний скарб світової літератури – стали надбанням широких народних мас.

Література

1. Бас, Віталій. Шевченків край : фотопутівник / В. Бас. – Київ : Мистецтво, 1989. – 264 с. : іл. – Текст укр., англ.
2. Бородін В.С. Передмова до факсимільного видання «Кобзаря» 1840 р. / В.С. Бородін. – Київ : Дніпро, 1974. – 34 с.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар : повна збірка творів / Т.Г. Шевченко. – Київ : Глорія, 2015. – 400 с. : іл.
4. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – Фототипія позацензур. прим. вид. 1840 р. – Київ : АН УРСР, 1962. – 123 с.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – СПб. : Е. Фишер, 1840. – 114 с. – (Факс. вид. – Київ : Дніпро, 1974).
6. Шевченко Т.Г. Кобзарь в переводе русских писателей / Т.Г. Шевченко ; О-во любителей Рос. словесности. – Москва : И.Н. Кушнерев и К°, 1911. – 136 с.
7. Шевченко Т.Г. Мала книжка : [«захаяльні зошити»] : автографи поезій 1847–1850 рр. / Т.Г. Шевченко. – Факс. вид. – Київ : вид-во АН УРСР, 1963. – XXVIII, 431 с.

Кизименко О.М., *учитель української мови та літератури*

Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 142

Харківської міської ради Харківської області

ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА РАННЬОЇ ПОЕТИЧНОЇ

ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Надзвичайною красою, багатством і розмаїттям відзначаються звичаї, обряди і свята українського народу. У народі говорять: «Хто